

Міністерство освіти і науки України

**Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди**

**Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова**

**Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя
П.М. Машэрава»
Гістарычны факультэт**

ІППО КМПУ ім. Б.Д.Грінченка

**Актуальні проблеми методики навчання історії,
правознавства та суспільствознавчих дисциплін**

Випуск 6

Харків – 2014

Сьогодні ми спостерігаємо глобальні зміни в протіканні суспільних та культурно-цивілізаційних процесів. „Покоління ідей та промов” змінюється швидше, ніж покоління людей в цілому. У такій ситуації рівень розвитку особистості здатної до самоперетворення, інновацій, самовдосконалення, стає першочерговим завданням системи виховання та освіти. У сучасному світі, який постійно змінюється, рівень сформованості демократичного світогляду людини визначає як перспективи самої особистості у будь-якій галузі, так і держави в цілому.

Тому актуальними залишаються слова екс-міністра освіти і науки, Президента Національної Академії педагогічних наук України В.Г.Креміня, сказані ним декілька років тому: “лише демократичний за своїми діями і переконаннями вчитель може готувати людину, здатну творити і жити в демократичному суспільстві”.

УДК 371.3 (477.54) «18/19»

Мартинова І.С. канд. істор. наук,
доцент кафедри історії України ХНПУ
імені Г.С. Сковороди

Організація позакласної роботи в гімназіях Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX століття

У статті на основі архівних і опублікованих джерел проаналізовано форми позакласної роботи в гімназіях Харківської губернії другої половини XIX – на початку XX століття, як засобу доповнення змісту провідних навчальних дисциплін в умовах жорстокої регламентації освітнього процесу з боку Міністерства народної освіти Російської імперії.

В статье на основе архивных и опубликованных источников проанализированы формы внеклассной работы в гимназиях Харьковской губернии второй половины XIX - начала XX века, как средства дополнения содержания ведущих учебных дисциплин в условиях жесткой регламентации образовательного процесса со стороны Министерства народного образования империи.

This article deals with the forms of extracurricular activities in the public schools of Kharkiv province of the second half of XIX - beginning of XX century as a means of the main subjects content addition under strict regulation of educational process by the Ministry of Education of the Russian Empire.

Постановка проблеми. Позакласна робота в освітньому процесі сучасної України розглядається як важливий фактор розкриття здібностей школярів та розв'язання різноманітних освітніх проблем, створення цілісної системи виховання творчо обдарованої особистості. Пошуки шляхів трансформації освітнього процесу на гуманістичних засадах, дискусії щодо змісту і завдань середньої освіти зумовлюють необхідність апелювання до позитивного досвіду, набутого попередніми поколіннями. Вивчення освітянських традицій Харківщини пореформеного періоду надає можливість істотно доповнити історію вітчизняної школи, методи і форми організації навчального і виховного процесу.

Історіографія проблеми. Проблемі удосконалення змісту і системи середньої освіти в Харківській губернії значну увагу приділили Д. Багалій, М. Сумцов і В. Бузескул, які окреслили напрямки взаємодії вищого і середніх навчальних закладів губернії[1]. В статті С.І. Самаріної розглядаються форми позакласної роботи в Ніжинській чоловічій гімназії, які сприяли естетичному вихованню учнів [2]. Значний досвід харківських середніх навчальних закладів минулого століття в організації позакласної роботи тривалий час залишався поза увагою дослідників.

Завданнями статті є аналіз засобів доповнення змісту навчальних дисциплін в умовах жорстокої регламентації навчальних програм з боку урядових установ в період реформування освіти в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX століття.

Організація навчально-виховного процесу в чоловічих та жіночих гімназіях в другій половині XIX – на початку XX століття залежала, перш за все, від наказів, циркулярів, постанов Міністерства народної освіти. Жорстка регламентація в багатьох випадках заважала прояву ініціативи та розвитку професійних здібностей учителів. Міністерство народної освіти складало докладні програми навчальних предметів, якими педагогічні ради повинні були користуватися без обговорень та доповнень. Але вивчення розпоряджень Попечителя Харківського навчального округу, діяльності харківських педагогів свідчить про те, що деякі викладачі намагалися творчо ставитися до організації своєї діяльності[3].

Харківські педагоги в 60-70-х роках XIX століття активно працювали над проблемами визначення мети й змісту середньої освіти, наповнення навчально-виховного процесу. Зміст освіти відображають навчальні плани, програми та підручники. З 1864 до 70-х років функції навчальних планів виконували підручники. На їх основі викладачі навчальних предметів могли самостійно складати програми викладання курсів, які потім обговорювалися та затверджувалися на засіданнях педагогічних рад навчальних закладів [4]. Програми мали включати в себе не лише зміст та обсяг предмета викладання, а й методи навчання та дидактичні прийоми, які хотів застосувати вчитель.

Надана Статутом 1864 року викладачам можливість самостійно складати програми викладання предметів на основі підручників мала як позитивні, так і негативні моменти. Невдовзі програми окремих гімназій стали так відрізнятися одна від одної, що це значно ускладнювало перехід учнів з гімназії в гімназію, та й подальше їх навчання у вищих навчальних закладах. У 1870 році Міністерство освіти висловило бажання скласти єдині для всіх чоловічих гімназій та прогімназій програми. Попечитель Харківського навчального округу прийняв рішення, ще до остаточного розв'язання цієї проблеми з боку Міністерства народної освіти, скласти для гімназій свого округу окремі навчальні програми. Для цього було створено спеціальні комісії з різних навчальних дисциплін, куди увійшли викладачі з трьох харківських гімназій [5].

Основна ж маса викладачів гімназій і прогімназій Харківської губернії дотримувалися в своїй викладацькій практиці тих завдань, які було поставлено перед ними статутом 1871 року, рекомендаціями щодо викладання загальноосвітніх дисциплін [6]. Першочергове значення надавалося вивченню стародавніх мов. Акцент робився на засвоєння граматики та вміння робити переклади. Скасовувалося викладання природознавчої історії, зменшувалася кількість уроків історії, географії, Закону Божого, чистописання, малювання та креслення, вводилася логіка (філософська пропедевтика), вивчення якої, наприклад, харківський педагог, професор університету М.О. Лаврівський уважав передчасним у гімназії [7]. Цілком очевидно, що зміст навчання відповідав меті відвернути молодь від проблем сучасності, засвоєння матеріалістичних ідей. Досить цікавими з цієї точки зору є рекомендації вчителям історії: “світлі” події та явища вітчизняної історії викладати детально, а “темні” - скорочено, під час викладання робити наголос на те, що російському народу протягом його історії доводилося долати величезні труднощі, яких не знали інші народи, і особливо йому допомагала в цьому віра в царя та Бога.

Таке ставлення до формування змісту освіти гальмувало проникнення в середню школу досягнень математичних, фізичних, природничих наук. Середня школа завдяки такій державній політиці ставала все більше відірваною від життя.

Брак годин на вивчення природничих наук, російської літератури і історії викладачі харківських середніх навчальних закладів намагалися компенсувати заняттями в гуртках, організація яких наштовхувалася на певні труднощі у зв'язку з тим, що уряд бачив загрозу для себе в будь-яких зібраннях та гуртках.

Не зважаючи на це, в Богодухівській, Сумській чоловічих гімназіях було створено природничо-географічні гуртки, де учні під керівництвом учителів готували реферати з географії, фізики, хімії, ставили експерименти [8].

На думку багатьох учнів та викладачів навчальні плани забагато уваги приділяли граматиці стародавніх мов, а час, що відводився на вивчення літературних творів був недостатнім. З огляду на це, практично у всіх чоловічих і жіночих середніх навчальних закладах Харківщини регулярно проводилися літературні вечори та концерти, де ставилися уривки з п'єс російських письменників, читалися вірші О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Жуковського, ставилися музичні номери. У Богодухівській чоловічій гімназії було навіть утворено літературний гурток, на засіданнях якого учні обговорювали твори російських письменників, читали свої.

Особливо популярними були літературні гуртки в жіночих гімназіях. На їх засіданнях читалися та обговорювалися твори російських письменників, готувалися літературні вечори, присвячені річницям народження відомих поетів і письменників, учениці робили власні літературні потуги, для ознайомлення з ними широкого кола читачів створювалися літературні журнали. Учениці і викладачки російської мови Богодухівської гімназії О.Азбукіна (випускниця Московських ВЖК) та О.Горбункова (випускниця Імператорського педагогічного інституту) у 1913-1916 роках видавали такий журнал. Учениці 6 класу Валківської гімназії у 1914-1916 роках видавали журнал "Подснежник" російською та українською мовами [9]. Регулярно проводилися музичні та літературні вечори у приватних харківських жіночих гімназіях. Про вечори в гімназіях Д. Оболенської, К. Драшковської, В.Левковець повідомлялося в пресі, на них часто були присутні вищі чини губернського керівництва [10]. Такі гуртки, вечори і концерти мали велике навчальне й виховне значення.

Виховання молоді спиралося на християнську мораль, багато уваги приділялося патріотичному вихованню. Для посилення патріотичного виховання у чоловічих гімназіях Харківщини широко святкувалися такі важливі для імперії події, як 300-річчя дому Романових, 100-річчя Вітчизняної війни 1812 року, День визволення селянства 1861 року. На честь цих подій організовувалися концерти, читалися лекції, найкращі учні отримували в нагороду за навчання літературу, присвячену цим подіям.

Часто концерти та вистави проводилися з благодійною метою, збори з них використовувалися для підтримки бідних учнів та учениць гімназій. Таку мету ставили перед собою і гуртки рукоділля в жіночих гімназіях. Наприклад, гурток Зміївської гімназії надавав платні замовлення бідним ученицям. Під час Першої світової війни учениці в таких гуртках шили білизну, в'язали для фронтовиків. У Валківській жіночій гімназії було організовано „Трудовий гурток”, в якому учениці виготовляли білизну для поранених, готували новорічні подарунки для дітей, батьки яких були на фронті [9]. Гуртки рукоділля мали велике виховне значення.

Разом з тим, середню освіту дуже часто і справедливо звинувачували в тому, що вона мало допомагає учням пристосуватися до практичного життя. Для вирішення цієї проблеми були організовані восьмі педагогічні класи в жіночих гімназіях імперії. На місцевому рівні докладалися додаткові зусилля для вирішення цієї проблеми. Так, керівництво Богодухівської, Зміївської, Валківської гімназій поцікавувалося про удосконалення педагогічних здібностей учениць 7-8 класів і дозволило їм вести уроки в початкових класах та попросило окружне начальство про створення недільних шкіл, де могли б викладати учениці гімназій [9, спр.12, арк.12; 11]. Попечительська рада Богодухівської жіночої гімназії у 1916 році висунула пропозицію про введення в 8 класі уроків методики викладання російської мови й арифметики та уроків педагогіки, для чого просило допомоги у земства [12, оп.1, спр.1, арк.100,122]. Пропозиції про зміни в навчальних планах вносили навіть самі учениці. Такі випадки поодинокі, але вони були і до них прислухалися. Учениці Вознесенської жіночої гімназії пропонували ввести в навчальний план гімназії латину, що могло б полегшити вступ на фельдшерські та аптекарські курси жінкам і розширило б сферу використання їх праці. Цю пропозицію було винесено на обговорення в губернську пресу, вона зустріла позитивні відгуки, професори медичного факультету університету погодилися на допуск платних вільних слухачок на медичний факультет [13].

Для розширення світогляду учнів, для ознайомлення з природою, навколишнім середовищем, економікою та історією рідного краю в чоловічих та жіночих гімназіях Харківщини традиційно проводилися екскурсії по рідних містах та окрузі, значних

підприємствах та навчальних закладах, що знаходилися в даній місцевості. Учні державних та приватних гімназій Харкова обов'язково відвідували університет та технологічний інститут, деякі підприємства Харкова. У повітових жіночих гімназіях на початку ХХ століття обов'язковими стали екскурсії містом та околицями, які мали ознайомити учениць із флорою та фауною, промисловістю району.

Поряд із цим, учні чоловічих та жіночих гімназій і прогімназій з виховною метою знаходилися під постійним наглядом з боку викладачів та вихователів. У лютому-березні 1873 року за розпорядженням Попечителя округу було організовано комісію з трьох директорів гімназій та одного інспектора прогімназії, яка мала скласти і складала "Правила поведінки учнів харківських гімназій та прогімназій" [14, оп.1, спр.704]. Правилами встановлювався суворий нагляд за відвідуваннями занять, пропуски без поважних причин каралися звільненням із гімназії; учні повинні були не запізнюватися, бути уважними на заняттях, добре поводитися на перервах і не пропускати богослужіння в церквах при гімназіях. Ця частина правил навряд чи викликає заперечення, але була й інша частина, в якій досить жорстко регламентувалися правила поведінки учнів у позаурочний час. Відвідувати театри та гуляння можна було лише з батьками, а відвідування цирків, танцювальних вечорів та кабінетів для читання взагалі заборонялося, зібрання учнів, їх участь в організаціях та гуртках, навіть, незаборонених урядом, каралася звільненням із гімназії без права поновитися. Заборонялося виїжджати з міста без дозволу керівництва гімназії [14, оп.1, спр.680]. Ученицям жіночих гімназій губернії було заборонено взимку та влітку гуляти після 20 години вечора, керівництво деяких гімназій, наприклад Валківської, визначило навіть вулиці, по яким можна гуляти дівчатам. Міністерством щорічно видавалися списки забороненої та дозволеної для учнів літератури. Було запроваджено посаду класного наглядча, або наставника, який повинен був наглядати за учнями на уроках та в позаурочний час. Життя гімназистів регламентувалося до дрібниць. Міністерством освіти та шкільним начальством Харківської губернії було розроблено цілий комплекс правил поведінки для учнів та правил нагляду за останніми з боку батьків та вихователів. Більше того, порушення цих правил тягло за собою цілу низку покарань. Суворість виховної системи та недосконалість навчального процесу викликали незадоволення в середовищі учнів, до того ж, у старших класах середніх шкіл навчалися уже дорослі люди, яким було 18-20 років і які претендували на більшу свободу та самостійність і відчували нестачу знань та недосконалість змісту освіти.

Висновки. Таким чином, організація навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах губернії, як і всієї імперії базувалася на засадах поваги і збереження самодержавства, православ'я і народності. Провідні педагоги Харківщини багато працювали над удосконаленням змісту освіти, пропонуючи особливі методи навчання, які сприяли розвитку практичних вмінь учнів, логічного мислення і самостійності. Багато уваги приділялося позакласній роботі, організації гуртків і екскурсій, які доповнювали навчальний процес. Поряд з цим, суворі дисципліна і нагляд за учнями, обмеження в користуванні літературою викликали невдоволення у старших учнів і виступи їх проти шкільного керівництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалеї Д.И. краткий очерк истории харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 - 1905) / Сост. Д. Багалеєм, Н. Сумцовым и В. Бузескулом. – Харьков: тип. Дарре, 1906. – IV, 329, XIV с.
2. Самаріна С. І. Система естетичного виховання учнів Ніжинської класичної чоловічої гімназії при історико – філологічному інституті (кінець ХІХ – початок ХХ століття)/ С.І. Самаріна // Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/9775/1/29.pdf>
3. Каталог учебных руководств и пособий, допущенных к употреблению в средних учебных заведениях ведомства МНП. Изд. Ученого комитета Министерства народного просвещения.– СПб.,1913.-143 с.
4. Пояснения педагогическим советам // Министерство народного образования. Своды. Гимназии.-М.:Б.И.1864.-С.54.

5. Протоколы заседания Попечительского совета харьковских гимназий // Прибавление к циркулярам по Харьковскому учебному округу.-1870.-№2.
6. Руководство к преподаванию общеобразовательных предметов. Под ред. Н.Х. Весселя. - Т.1.-СПб.: Тип. Балашева, 1873.- 598 с.
7. Лавровский Н. По вопросу об устройстве гимназий/Н. Лавровский//Журнал министерства народного просвещения.-1867.-Ч.136.-С.115-192.
8. ДАХО. – Ф. 651: Богодуховская мужская гимназия. Спр.28; Доклады Сумской уездной земской управы по народному образованию за 1912 год.- Сумы: Типо-лит. П.К.Пашкова, 1913.-116 с.
9. ДАХО. – Ф.743: Богодуховская женская гимназия. Спр.9; ДАХО. – Ф. 654; Валковская женская гимназия.Спр.235.
10. Торжественный акт в женской гимназии Е.Н.Драшковой// Харьковские губернские ведомости.-1896.-27 октября, 1904.-23 октября\362; Торжественный акт в женской гимназии Д.Д.Оболенской// Харьковские губернские ведомости.-1896.-28 октября, 1899.-11октября.\363; Торжественный акт во 2-й харьковской мужской гимназии // Южный край.-1905.-27 сентября.\364; Торжественный акт в женской гимназии В.К.Левковец// Харьковские губернские ведомости.-1908.-5 декабря\365
11. ДАХО. – Ф. 661: Змиевская женская гимназия. Спр. 192.
12. ДАХО.- Ф. 306: Богодуховская уездная земская управа. Спр108.
13. Вознесенская женская гимназия// Харьковские губернские ведомости.-1896.-3 ноября,...-1903.-13 янв.,...-1906.-15,21 февр.
14. ДАХО.- Ф. 266: Канцелярия Директора народных училищ.Спр.973.

УДК 37.017.4

Мелещенко Т.В., канд. істор. наук,
доцент кафедри методики навчання
суспільних дисциплін та гендерної
освіти Інституту історичної освіти
НПУ імені М.П. Драгоманова

Проектне навчання громадянської освіти як метод формування громадянських компетентностей

Розкрито особливості проектного навчання у сучасній шкільній освіті та проаналізовано роль проектів у формуванні громадянських компетенцій в учнівської молоді.

Ключові слова: громадянська освіта, проект, проектне навчання, метод, компетентність.

Раскрыто особенности проектного обучения в современном школьном образовании, проанализировано роль проектов в формировании гражданских компетенций в учеников.

Ключевые слова: гражданское образование, проект, проектное обучение, метод, компетентность.

The features of project-based learning in modern secondary education and the role in the formation of civic skills in students is analyzed.

Keywords: civic education, project, project learning, method, competence.

Сучасна епоха – епоха інтелекту, змін, інновацій і глобалізації проповідує нові цінності, висуває нові вимоги до людини, до її особистісних та професійних якостей. На формування особистості сучасної людини значний вплив має сфера освіти. Для повноцінного, конкурентоспроможного існування в суспільстві сучасні учні мають володіти набором